

O. Hummelauer i O. Talija o nepogrješivosti Biblije.

Kako je teško i bodljivkavo pitanje o inspiraciji i nepogrješivosti Biblije, znade svak, tko se je malo dublje bavio tim pitanjem. To je tijesnac, preuski tijesnac, koji valja proći brodom, a da se ne nasrne na hridi, koje mu se oštro koče desno i lijevo.

O tomu se pitanju pisalo i raspravljalo i učeno i tankoumno i naporno i možda katkad strastveno. Napominjem samo neke pisce iz zadnjeg vremena. Pisao je F. Lenormant (1880.), čije je djelo Crkva osudila; Salvator di Bartolo (1889.), njegovo je djelo metnuto na „Index librorum prohibitorum“; Newmann, kardinal (1884.); D' Huls (1893.); Lagrange „La Méthode historique“ (1903.); Prat „La Bible et l'histoire“ (1904.); Zanechia „Scriptor Sacer sub divina inspiratione. Romae“ (1903.); Hummelauer „Exegetisches zur Inspirationsfrage“ (1904.); Billot „De inspiratione sac. Scripturae“ (1903.); Pesch „De Inspiratione S. S.“ (1906.). Kroz ovo vrijeme izašli su vrlo interesantni spisi Leona XIII. i Pija X., svakomu dobro poznati: „Providentissimus Deus“, „Pascendi“, „Praestantia Scripturae Sacrae“, „Syllabus“, „Lamentabili“; spisi, koji su se manje više doticali ovoga pitanja. U zadnje vrijeme kod nas je raspravljao o ovom pitanju O. Talija u „Katoličkom Listu“, što je kasnije dao tiskati u posebnoj brošurici s naslovom: „Errores scientifici et historici u nadahnutim knjigama i citationes tacitae.“ Zagreb 1908. O. Talija u pristupu ka knjizi piše: „U ovom osvrtu iznosim neke nove misli za riješenje pitanja, koje nijesu bile — što ja znam — do sada istaknute, kako će to naći ovdje štovani čitatelji.“

O ovoj radnji neki su se naši časopisi dobro izrazili, kao n. pr. „Vrhbosna“; neki, kao „Čas“ u Ljubljani, izbjegli su da dadu svoj sud; neki dobro progovorili, ali s nekom rezervom, kao n. pr. „Hrvatska Straža“; neki napravili dugu, točnu analizu, pa prepustili čitaocu da izrekne sud, kao „Rivista storico-critica delle scienze teologiche“ i „Biblische Zeitschrift“; neki, kao „Hrvatstvo“ dugo pisali, pozdravili Talijinu teoriju, kao novu teoriju, uz opasku, da i tom teorijom čvor ostaje neriješen; ali ako to pitanje ostaje neriješeno, tomu Talijsa nije kriv niti njegov novi pokušaj, već je tomu krivo samo pitanje, za koje se može kazati, da je nerješivo. Donapokon „Voditelj v bogoslovnih Vedah“ Leto XIII. Z. 3. str. 269. „Voditelj“, pošto je priznao poteškoću pitanja i odobrio namjeru piščevu, kaže, da je namisao manje sretno izvedena, a način, kojim hoće O. Talijsa da svede u sklad nepogrješivost Biblije s pogriješakama znanstvenim i historičkim, što se opažaju na prvi mah u njoj, nije nov, jer je prije šest godina Hummelauer udario tim putem i bolje bio sreće. „Referentu se zdi smer pisateljeve misli prava, izvedena je manj srečno. Nova pak misel nikakor ni. Pred šestimi leti jo je pokazal i srečnejše izvedel p. Hummelauer S. J. u svoji znani knjigi „Exegetisches zur Inspirationsfrage“ (Bibl. Studien IX. 4. Freiburg i B. 1904.).

Valja da budemo sa svakim pravedni: ne smijemo nikomu ni dati, što mu ne ide, niti oduzeti, što mu po pravu ide.

Način, kojim kuša O. Talijsa da dovede u sklad pogriješke u Bibliji s njenom nepogrješivosti sasvim je različit od Hummelauer-ova. Ovaj se sada ne bi mogao ni braniti nakon odgovora komisije „De re bibl.“ od 13. II. 1905. Glavna je baza Hummelauer-ovoj teoriji „citationes tacitae“, to jest, u nadahnutim knjigama postoje „citationes tacitae“, biva citacije iz drugih profanih izvora, koje hagijograf ne napominje i za istinu onoga ne jamči, što se u tim citacijama priča; dosljedno u takovim citacijama može biti i objektivnih pogriješaka, koje se inače ne smiju pripisati hagijografu, već izvoru, koji se tu navodi. O. Talijsa ne samo da zabacuje „citationes tacitae“, već ih i pobija i to čini kroz četrnaest stranica svoga djelca. On se postavlja na posve drugu bazu.

Ali da se bolje vidi, gdje odskače razlika izmegju Humme-

lauer-ove teorije i Talijine i koja više zadovoljava, iznosimo vjerno analizu obadviju.

Hummelauer-ova je teorija ova:

1. Valja dobro poznati različite forme literarne starozavjetnog pripovijedanja, jer o tomu ovisi pravo shvatanje hagijografova govora.

2. Takovih formi imade više: basna, parabola, epska pjesma, religiozna stara povjest.

3. Svaka od tih formi imade svoju osobitu istinu, koja se jedina tu može tražiti.

4. Kada egzeget naigje na koju poteškoću historičku, mora razviditi, da li je taj spis čisto historičke naravi, ili možda koje druge literarne forme.

5. Orientalci kada što pripovijedaju, ne drže se čisto historijske forme: tko bi se usudio ovo zanijekat, pokazao bi, da ne pozna naravi niti čudi orijentalске.

6. Kod nadahnutih pisaca imade nešto i ljudskoga.

7. U hagijografa pojmovi o naravnim znanostima bili su nerazvijeni i nepotpuni: takovi su pojmovi i o povjesti.

8. A to nam potvrđuje i Leon XIII. u svojoj enciklici „Providentissimus“: *haec ipsa deinde ad cognatas disciplinas, ad historiam praesertim, iuvabit transferri.*“

9. Kao što je hagijografovo znanje prirodnih znanosti bilo znanje samo na oko znanje, tako je i hagijografovo historičko znanje.

10. Kriterij za povjest onoga vremena jest na prvom mjestu: suglasje s neinspiriranim izvorima, a tek tada posredno suglasje s činjenicama.

11. Hagijografi su sinovi svoga vremena, ograničeni obzorjem toga vremena, jer Bog nije namjeravao učiti nas, što nam nije trebalo za spasenje.

12. Zato su hagijografi nepogrješivi u najširem smislu u religioznim stvarima; nepogrješivi su u opće i u historičkim stvarima.

13. Pogreške, što se opažaju u Bibliji imadu se pripisati ili izvoru, odakle su crpane, ili slobodnijemu načinu u prikazivanju povjesti; nipošto pak hagijografu niti njegovoj citaciji, to jest kao da je hagijograf pogriješio citirajući nešto, što napisano ili rečeno nije bilo.

14. „Citationes tacitae“ obuhvataju dosta širok opseg: tako su knjige Samuelove, knjige Kraljeva, Hronikon, i knjige Makabejaca sastavljene od „citationes tacitae.“

To je sadržaj Hummelauer-ove teorije.

Kako dakle Hummelauer dovodi u sklad hagijografovu nepogrješivost s netačnostima Biblije?

Hagijografi su nepogrješivi glede nauka, odgovara Hummelauer. A glede znanosti i historije? Takogjer — odgovara Hummelauer — u njihovoj historiji ne ima pogrješaka, ne ima niti znanstvenih pogrješaka, jer budući hagijografi sinovi svoga vremena nijesu imali pravih pojmova o znanostima, kao što ih mi sada imademo; nijesu imali pravoga pojma ni o povjesti, jer su oni pisali povjest na svoj način, to jest umetali su, oduzimali, pojetično kitili; tako da se njihova povjest ne može nikako zvati povjest znanstvena. Stoga se ne smije reći, da kod hagijografa imade pogrješaka, dok su oni vjerno pisali povjest, kako je to bio kod njih običaj — netačno su je pisali.

Imade i drugi razlog, zašto se ne smiju pripisati hagijografima pogrješke, jer u „citationes tacitae“, kakvih imade sva sila u Bibliji, mogu biti pogrješke, a hagijografi ne jamče za istinu sadržaja takovih citacija.

Tako Hummelauer.

Ovdje se ne da nikako shvatiti, kako se može kazati, da su hagijografi — to jest njihovi spisi — nepogrješivi zato, što oni namjeravajući pisati povjest a ne historički roman, vjerni duhu svoga vremena, netačno su pisali povjest. Duh vremena ne mijenja niti može mijenjati „obiectivam veritatem“ ili „errorem“. „Veritas historica“ i „falsitas historica“ ostaje sve jedna za svako vrijeme. Stoga se ne će nitko usuditi da ustvrdi, da su „veritas historica“ sve one legende, što su se stvorile u srednjem vijeku, pisale, rado čitale, pa neke prešle i u povjest, jer je bio takav duh vremena: one, kao što su za onoga vremena bile i ostale legende, tako su i sada.

Opazit je suviše, da se Hummelauer-ove „citationes tacitae“, tako široko shvaćene, ne mogu sada više braniti nakon odgovora komisije „de re biblica“ od 13. veljače 1905. Komisija dopušta, da može biti pogrješaka u takovim citacijama u dva samo slučaja, kada naime hagijograf izjavi, da je dotično mjesto crpao iz tugjega izvora, i da on na se ne prima odgovornosti za vjerodostojnost te citacije.

Inače u Hummelauer-ovoj teoriji imade i koja dobra strana. Ta je ondje, gdje on naglašuje, da u Bibliji imade različitih literarnih formi — (on ih nazivlje „Arten“). Basne (ako zbilja misli auktor na latinsku „Fabula“, takovih basna ne ima u čitavomu sv. Pismu, već samo dvije, i to: Judic. IX. 8—20. i IV. Reg. 14, 9., koja se opetuje II. Paral. XXV. 18.) parabole, epske pjesme itd. Prama ovoj Hummelauer-ovoj opasci valja dobro lučiti, gdje je n. pr. parabola i epska pjesma, a gdje historija. Kad bi se zamijenilo n. pr. pripovijedanje parabole ili epske pjesme s historijom, u takovom pripovijedanju moglo bi biti pogrješaka. Kada se za to egzegeta nagje pred historičkim na oko pogrješakama u Bibliji, morao bi on dobro pripaziti i razviditi, da li se je hagijograf služio oštro historičkom formom ili možda kojom drugom.

Tako se poravnavaju mnoge poteškoće u Bibliji, ali ne sve. Ne mogu se nikako poravnati poteškoće, kada dva hagijografa (jednako nepogrješivi) govore o jednom i istomu dogogjaju, ali govore kontrarno, što se češće dogagja, ili kontradiktorno, što je rjegje. Dvije propozicije kontrarne — a to je logični princip — ne mogu nikako biti obadvije istinite, ali mogu biti obadvije krive. Stoga ili jedan ili drugi hagijograf pogrješuje ili obadva. Ako se pak radi o propozicijama kontraditornim, tada nužno ili jedan hagijograf pravo govori, a drugi krivo, ili obratno.

Ovo neka bude dosta o Hummelauerovoj teoriji.

* * *

Teorija O. Talije je ova:

1. Hagijografi govore „modo humano.“ Taj princip — kao baza — uzajmljen je od sv. Augustina i iz encikl. Leona XIII. „Providentissimus.“

2. Talija analizuje „error“ i nalazi, da može biti trostruki error. Prvi, koji se zove „error mentis“, kad pisac zamijeni jednu stvar s drugom u svojoj pameti, a to ne iskaže nikakvim znakovima.

3. Drugi: „error signi“, kad pisac sebe ne prevari, ali upotrebljavajući nespretne znakove, krivo izrazi svoje misli i drugoga prevari.

4. Treći je „error“, kad nevješt čitalac krivo shvati pisca, koji ne vara čitaoca, već ga neznanje njegovo prevari.

5. Crkva, kad je definovala, da je Biblija „*immunis ab omni errore*“, mislila je na imunitet „*ab errore signi*“, što uklapa i imunitet *ab errore mentis* hagijografove, a nije mislila na imunitet čitaoca *ab errore*.

6. Pošto je izvjesno, da hagijografi govore „*humano modo*“, valja vidjeti, kako običajno ljudi govore.

7. Talijsa analizuje govor „*humano modo*“ i nalazi pet načina:

a) akomodativni, koji premda nije tačan, ipak je u običaju, kao n. pr. reći sunce zapada, sunce izlazi itd.

b) aproksimativni, kad pisac ima na umu, da vjerno prikaže čitaocu samo neke činjenice, druge pak, koje su pratile te činjenice i koje on ne drži važnim za svoju svrhu, napominje i o njima govori, ali samo aproksimativno, uvjeren, da im čitalac, komu je inače poznata namjera piščeva, ne će dati više važnosti, nego li im daje sam pisac, kao n. pr. kada sv. Luka govori o Mandaljeni, koji dogagaj, rekao bih, da ga smješta negdje u Galileju i mnogo vremena prije Isusove smrti; dok se taj dogogaj nije odigrao drugdje nego u Betaniji malo dana prije Isusove muke. Tako je sv. Luka radio, jer mu na umu nije bilo da pouči čitaoca, kad se je i gdje se taj dogagaj zbilo, već mu je bilo na umu nešto drugo.

c) dubitativni, kad pripovjedač govoreći o nekim nuzgrednim stvarima izrijekom ili ekvivalentno kaže slušaču, da sam nije siguran o tomu, što priča, već da bi moglo tako biti, a možda i ne biti.

d) pojetični govor, koji, koliko se i kako se odmiče od prozaičnoga i oštro znanstvenoga, poznato je svakomu.

e) znanstveni način govora, koji hoće da pojmovi vjerno odgovaraju realnostima i rezultatima znanstvenim; da izrazi budu oni, koji su duljim vremenom i porabom poprimili ovo a ne ono značenje; da se oštro razluče izvjesni zaglavci od neizvjesnih, manje vjerojatni od vjerojatnijih, kategorički sudovi od hipotetičkih sudova.

8. Budući da se svi ti načini govora mogu naći kod hagijografa, budući da se kod svih tih načina govora u svemu ne može tražiti matematička preciznost, osim u govoru oštro znanstvenomu, slijedi, da onaj, koji tvrdi, da u Bibliji imade znanstvenih i historičkih pogriješaka, valja da prije dokaže, da se hagijografi nijesu nikada služili drugim načinom govora, već

samo i uvijek znanstvenim. To nijedan teolog ne može dokazati niti smije dokazivati. Ili valja da dokaže, da se je na onim mjestima, gdje se čini, da su pogriješke, hagijograf htio poslužiti načinom oštro znanstvenim, ali ipak da se je prevario. No do sada ne ima slučajeva, da se je ovo dokazalo. Stoga se ne može ni kazati, da u Bibliji imade „errores“ znanstvenih i historičkih, a tim ostaje neozlijegjena definicija Crkve: Biblija je *immunis ab errore*.

„Errores“, koji se tu vide, ne može se kazati, da su u Bibliji, već da su u pameti čitaoca, koji ne shvaća hagijografa, kao što se često dogagja, da čitalac, čitajući koju profanu knjigu i ne shvaćajući namjeru piščevu, misli, da je pisac nešto htio kazati, što mu nije bilo ni na kraj pameti da kaže. Čitalac sebe može sam prevariti, a Crkva svojom definicijom nije njega zaštitila, već samo hagijografa.

To je teorija O. Talijske.

* * *

Toj Talijinoj teoriji prigovorilo se je, da ona spasava dakako hagijografa od subjektivnih pogriješaka, ali da dopušta objektivne pogriješke u Bibliji. Evo ovako piše recensent u „Hrvatstvu“ br. 293. od 21. prosinca 1908. „U Bibliji ne ima pogriješaka — kaže Talija — Dobro! Ali prema njegovim izvodima slijedi samo to, da neima subjektivnih (hagijografovih) pogriješaka, dok bi objektivne pogriješke mogle opstojati u Bibliji.

Kako se to može složiti s dogmatom, da je Biblija *immunis ab omni errore cum omnibus suis partibus*, na koju se dogmu Talija vrio često pozivlje?“

Ne čini nam se ispravno ovo, što piše „Hrvatstvo.“

Ako Talijina teorija ne zaštićuje objektivni imunitet hagijografov *ab errore*, još manje zaštićuje subjektivni. Subjektivna „*veritas*“ i „*error*“ hagijografa, dok ostaje subjektivna, nama je nepoznata, stoga o njoj ne možemo ništa kazati. Ona nam se može očitovati pismom ili govorom, tek tada možemo suditi, da li je istina ili ne. Ne može biti dakle govora o subjektivnoj pogriješci, već samo o objektivnoj.

Mi mislimo, da Talijina teorija ne dopušta objektivne pogriješke, jer kad bi njegova teorija dopuštala takove pogriješke, valjalo bi reći, da ih Leon XIII. svojom enciklikom dopušta, da ih sv. Oci, naročito sv. Augustin, dopuštaju. I evo kako Leon

XIII. govori, da hagijografi pišu i govore, „more humano“ pod utjecajem inspiracije; ako govoriti „more humano“ znači govoriti načinom akomodativnim, aproksimativnim, dubitativnim, pojetičnim i znanstvenim; ako do napokon u svim tim načinima govora ne smije se tražiti znanstvena tačnost, osim u načinu oštro znanstvenom, tko bi tu išao tražiti to, ne bi našao već netačnosti. Pošto recensent u „Hrvatstvu“ u tim netačnostima vidi objektivne pogriješke: valja reći, da su i sv. Augustin i Leon XIII. dopustili u Bibliji objektivne pogriješke, kad su kazali: hagijografi govore „more humano.“ Ne mislimo ipak, da će se tkogod usuditi pa kazati, da je Leon XIII. svojom enciklikom dopustio, da bi moglo biti u Bibliji: „errores obiectivi.“ Zato ih ne dopušta niti Talijina teorija: ona je čitava sazidana na oslonu: hagijografi govore „more humano“, pod utjecajem Božje inspiracije, kojom su uščuvani od subjektivnih i objektivnih pogriješaka.

Što više, rečena teorija zaštićuje Bibliju od objektivnih pogriješaka. To se može najbolje ilustrirati primjerima.

Ecclesiastes I, 5. — n. pr. čita se: „Oritur sol et occidit et ad locum suum revertitur. Ibiq̄ue renascens gyrat per meridiem et flectitur ad Aquilonem, lustrans universa in circuitu...“

Pita se: da li je ovo objektivna znanstvena pogriješka? Recensent „Hrvatstva“ prema pojmu, koji ima o objektivnim pogriješcima, valja da kaže: jest.

Prema Talijinoj teoriji odgovara se: tu nije objektivna pogriješka, jer hagijograf govori „more humano“, akomodativno, čemu se ne smije tražiti tačnost matematička ni astronomska, već nešto drugo, što je hagijograf namjeravao da kaže. Ne smije se tražiti u pisca nešto, što on ne kaže, niti je namjeravao da kaže. To svak valja da dopusti osim kakva sofiste.

Jud. V, 20. čita se: „De coelo dimicatum est contra eos: stellae manentes in ordine et cursu suo adversus Sisaram pugnaverunt.“

Pita se: da li je objektivna pogriješka ova čudnovata i nevjerovatna pojava? Hagijograf govori „more humano“ pojetičnom formom, pod kojom formom htio je kazati, da je Sisara hametom potučen bio, kao da su se svi elementi bili urotili protiv njega. Što je dakako istini odgovaralo.

Kada se stane čitati Tobijina knjiga, pa se naigje u njoj

na sve one kronološke, geografske pogriješke, koje su dobro poznate svakomu egzegetu i kojih do sada nije mogao nitko poravnati; može se pitati: jesu li to objektivne pogriješke? Prema Talijinoj teoriji (a valja priznati doduše i prema Hummelauerovoj) bile bi to objektivne pogriješke, kada bi izvjesno bilo, da je hagijograf htio pisati povjest; ali da je hagijograf namjeravao pisati alegorsku pripovijetku, u obvoju koje htio je narodu svomu pružiti neku moralnu pouku, kao n. pr. da Bog vjerne sluge svoje i krjeposnike podvrgava kušnji, pogriješaka historičkih tu ne bi bilo. Za to bi se mogle sve te netačnosti ukloniti prema Talijinoj teoriji ovako: hagijograf piše „modo humano“, pojetično (ovamo se mora uvrstiti i alegorija), tu hagijograf nije namjeravao orisati historiju i geografiju, već je imao na pameti nešto drugo. Tko bi mislio, da su tu pogriješke, taj ne bi shvatio hagijografa, kao što žene u Florenci nijesu shvaćale Danteovu „La Divina Commedia“, kad su govorile: vidite, kako je Dante crn (bio je Dante po naravi crnomanjast) što tumara amo tamo, po paklu i čistilištu.

Vrlo se često čitaju u Bibliji takovi izražaji, koji odaju, da i sam hagijograf nije stalan je li, nije li tako, da li će tako ili inače biti, „Ne forte egrediatur ut ignis (Jerem. 4.). „Forte mansissent usque ad praesentem diem“ (Mat. 11, 23.). „Fuit Jesus quasi annorum triginta (Luc. 3, 23.). Pita se: mogu li ovakovi izražaji stati pod utjecajem Božje inspiracije? Po Talijinoj teoriji odgovor je: mogu, jer hagijograf govori „modo humano“ dubitativno, što ne uključuje ignoranciju u glavnomu auktoru — koji je Bog — već Božju volju, da hagijograf tako napiše.

U knjizi II. Makabejaca opisuje se smrt Antijohova ovako: „Ita ut de corpore impii vermes scaturirent ac viventis in doloribus carnes eius effluerent odore etiam illius et foetore exercitus gravarentur...“

U knjizi I. Makab. 6. 8. govori se drukčije o istoj činjenici: „et cecidit in lutum et incidit in languorem prae tristitia, quia non factum est ei sicut cogitabat... ecce pereo tristitia magna in terra aliena.“

Ove dvije relacije o Antijohovoj smrti contrarne su; one ne mogu biti jednako istinite. Pita se: jesu li ovo historičke pogriješke.

Po Talijinoj teoriji ne bi bile historičke pogriješke, već u

jedinomu slučaju, kad bi izvjesno bilo, da je hagijograf ne samo htio smrt napomenuti već i oštro historički zabilježiti i vrst smrti i sve druge potankosti, koje su pratile Antijohovu smrt. A to nije dokazano. Za to prema Talijinoj teoriji odgovara se: tu nije historička pogriješka, jer hagijograf govori „modo humano“, aproksimativno glede vrsti Antijohove smrti. Namjera je hagijografova bila i glavni historički momenat pokazati, da je Antijoh, progonitelj Izraelskog naroda, žalosno svršio: što odgovara potpuno objektivnoj istini; što se tiče pak načina, kojim je Antijoh zaglavio, nije do toga držao hagijograf, jer mu nije služilo i suvišno bilo za njegovu svrhu. Svrha mu bila, da činjenicama crpanim iz povjesti pobudi u Izraelćanima pouzdanje u Jahvu, koji bdije nad tim pukom i koji će odsele bditi nad njim.

U „aproksimativnom“ govoru, ako ga se oštro znanstveno omjeri, može biti i imade netačnosti; ali se te netačnosti ne pripisuju pripovjedaču, niti se kaže, da on krivo predočuje stvari, jer niti misli, niti smjera da nuzgredne stvari oriše matematičkom točnosti.

Sve, što bi se moglo prigovoriti načinu „aproksimativnom“, bilo bi: čini se, da ovaj način govora dopušta objektivne pogriješke u Bibliji. Ali ako se поближе ispita stvar, vidjet će se, da taj prigovor ne stoji. Kada bi način aproksimativni dopuštao pogriješke u Bibliji, valjalo bi reći, da ih dopušta i akomodativni i pojetični: da je sve pogriješka, što se priča u knjizi Jobovoj, u „Cantica canticorum“ itd. Ali ne možemo pomisliti, komu bi palo na um, da u tim knjigama ide tražiti historičke i znanstvene pogriješke. Ako ne dopuštaju načini govora pojetični i akomodativni objektivnih pogriješaka u Bibliji, ne može da ih dopusti niti „aproksimativni. Sviju ovih triju načina zajednička je nota, da se na njih ne može u svemu aplikovati znanstveni matematički kompas: kažu nam istinu svojom osebnom formom.

Tko bi htio i dalje tvrdoglavo i uporno tvrditi, da hagijograf, kada piše načinom „aproksimativnim“, piše pogriješke, za koje on mora odgovarati, valjalo bi da dokaže ili 1. da hagijografi ne govore „modo humano“, ili 2. da na „modo humano“ ne spada aproksimativni govor, ili 3. ako i spada, da taj aproksimativni govor valja da bude u svemu oštro znanstven.

Ali to se ne će moći nikada dokazati. Ne prvu tačku, jer Leon XIII. izrijekom govori, da hagijografi govore „modo humano“. Ne drugu, jer bi to bilo zanijekati svakidašnje iskustvo. Ne treću, jer bi bilo to sve jedno što identifikovati aproksimativni sa znanstvenim govorom, to jest uništiti aproksimativni: što se ne može.

Zaglavak bi bio dakle, da aproksimativni govor ne dopušta objektivnih pogrješaka u Bibliji, već ako se komu čini, da su tu pogrješke, nijesu tu, već u njegovoj glavi.

Može se i ovo prigovoriti „aproksimativnom“ govoru.

Ako se dopusti „aproksimativni“ govor, naročito u historičkim knjigama, ne može se više razabrati u historičkim knjigama, što je čisto historija, što li historija samo na oko.

Inače ova poteškoća nije jaka. Ona se posve lako može riješiti. Veli se: ako se dopusti način „aproksimativni“ govora, nije moguće razabrati historiju od historije na oko. Zaglavak taj ne teče. Zaglavak ovaj teče: teško će biti razabrati. Ali ako je teško to, radi toga ne slijedi, da se mora isključiti iz historičkih knjiga „aproksimativni“ govor. Imade u Bibliji parabola — to valja da svatko prizna — imade i alegorija. Da li je uvijek tako lako razabrati, gdje je alegorija, gdje li historija? Imade u historičkim knjigama umetnutih pjesničkih komada; a to nije lako razabrati. Pa zar za to da se isključe iz Biblije alegorija, pjesnički komadi? Prigovor gore postavljen protiv „aproksimativnog“ govora hagijografova prigovor je postavljen indirektno protiv sveopćeg mišljenja otaca crkvenih i bogoslovaca, da je Biblija u mnogo čemu nejasna, i protiv onomu, što je sv. Augustin pisao: „U sv. Pismu imade mnogo više stvari, što ih ja ne razumijem, nego li što razumijem (contra Faustum I. XI. 6.).

* * *

Pošto već pišemo o ovomu vrlo zakučastom pitanju, svratit ćemo se letimice i na druge pisce — i to između najmodernijih — koji su kušali sreću, e da bi pitanje ovo riješili ili ga dajbar olakotili.

Lagrange, koga smo na početku napomenuli, drži, da u Bibliji pogrješaka ne ima. Čitalac Biblije ne smije nijednomu mjestu u Bibliji dati drugo literarno značenje, već ono, koje je hagijograf poznavao i kojim se htio izraziti. Bog uči sve, što

je napisano u Bibliji, ali nas uči kroz usta hagijografova; taj nas pak samo uči to, što namjerava da nas pouči. Namjera hagijografova očituje nam se u literarnoj formi (*genus litterarium*), kojim se on hoće da služi. U historičnom odijelu mogu biti ne samo oštro historičke činjenice, već i pojetičke pripovijetke, pa i jedne s drugima mogu biti prepletene. Ovaj se slučaj vidi n. pr. u prahistoriji. Prahistorija imade historičku jezgru, ali je ova obavita metaforama, alegorijama pučke tradicije. Bog ne namjerava nama kazati drugo, već ono, što hagijograf namjerava, da nam kaže, i načinom onim, kojim on hoće da nam kaže. Bogu se ne može kazati da nas vara, kad nam pripovijeda primitivno povjest izobličenu, kao što se ne može kazati, da nas hagijograf vara, kada nam on takovu priča povjest, jer nam on tako namjerava da priča.

Ovo je teorija Lagrange-ova u kratko.

I ova Lagrang-ova teorija podudara se sa Hummelaur-ovom u tomu, što polaže važnost na literarnu formu i što hagijograf piše povjest naročito prahistoriju na svoj način, prema duhu svoga vremena, okićenu pučkom fantazijom, ili kako bi kazao Hummelauer — povjest na oko.

Da se mora paziti na literarnu i hagijografovnu formu, to je istina, jer alegorija i drama nije isto, što i historija. Ali što smo opazili protiv Hummelauer-a, to opažamo i ovdje. Ako hagijografi, namjeravajući pisati povjest, a pišu povjest iskrivljenu, ili povjest samo na oko, mogu li se ispričati, da u njihovim spisima ne ima pogrješaka, kako je Crkva kazala, da je Biblija „*immunis ab omni errore?*“

Lagrange će odgovoriti, da se mogu ispričati, jer Bog uči sve, što je u Bibliji, ali nas on uči kroz usta hagijografâ; ovi nas pako uče to, što namjeravaju da nas uče.

Ako je zbilja htio Lagrange to kazati, slijedilo bi, ako nas hagijografi namjeravaju poučiti u nečemu, što nije istina, da bi to bila istina, ako nam hagijografi hoće pružiti povjest iskrivljenu pučkom fantazijom, da bi to bilo ne samo *vere dicta*, nego i *vera dicta*.

Kad Crkva kaže, da je Biblija „*immunis ab omni errore*“ kaže, da su u Bibliji „*vera dicta*“ a ne samo „*vere dicta*.“

Ako pak Lagrange misli, da Bog dopušta hagijografu da odabere literarnu formu, koju volí, to se može dopustiti, to se

ne kosi sa Božjom inspiracijom, kao što se ne hosi slog, jezik itd. samo ako vjerno izražuje ono, što Bog hoće da kaže na hagijografova usta.

Alegorijom, parabolom, simbolom, pojetičkim epom može se kazati neka istina, a može se kazati i oštro historičkim pripovijedanjem i znanstvenim govorom. Može hagijograf odabrati takove forme govora, koje bi se dale svrstati u kategoriju govora „*humano modo*“, i koje ne bi *natura sua* išle ravno za tim, da zavedu u bludnju čitaoca, jer u tomu slučaju, bila bi pogrješka u znakovima, kojima hagijograf hoće da izrazi svoje misli, a te pogrješke imale bi se pripisati Bogu, koji je tu glavni auktor Biblije.

Pitanje nastaje ovo: kada hagijograf namjerava pisati povjest (znanstvenu), a ne kakav Midraš iliti historički roman, pa piše iskrivljenu, nakaženu povjest, da li se u tomu slučaju može kazati, da se služi spretnom formom da iskaže svoje misli, da li u tomu slučaju hagijograf vara čitaoca, ili čitalac sam sebe vara?

Nama se čini, da dok hagijograf namjerava pisati povjest, a to je poznato čitaocu ili direktno ili indirektno, a piše je iskrivljeno, izobličeno, pa makar on namjeravao pisati, kako su je pisali — prema mišljenju Lagrange-ovu — orijentalci, hagijograf zavarava čitaoca i nespretnost forme i znakova mora se pripisati njemu i nikomu drugomu, dosljedno ne može se znati, da li je Biblija *immunis ab errore*.

Bilo kako bilo, Lagrange-ova teorija — obziruci se na njene literarne forme kao i kod Hummelauera — može neke poteškoće u Bibliji poravnati, ali ne može sve. To su oni slučajevi — kao što smo opazili govoreći o Hummelaueru — kada hagijografi govore o istomu faktu, ali govore kontrarno.

Ove poteškoće mogu se, po našem mišljenju, poravnati samo onda, ako se dopusti, da hagijografi često govore „*modo humano*“, aproksimativno.

* * *

Kao što Hummelauer i Lagrange drže do literarne forme, tako drži do toga i Prat. Hagijografi pišu prema svojoj individualnosti, fantaziji, prema svomu srcu. Oni su i govornici i historici i filozofi. Semiti u svomu govoru ne imadu indirektna govora. Što latinac izgovara sa „*dicitur*“, „*fertur*“, „*tradi-*

tur“, semit kaže direktnim govorom. Nutarnje misli izražuje kao da s drugim govori. Kod hagijografa imade „*citationes tacitae*“, za koje oni inače ne primaju na se odgovornosti. Oni jamče za istinu citacije, ne jamče za istinu citata.

Pogrješke nije teško ukloniti iz Biblije. Ako se koje tu opaze, moraju se pripisati izvoru, odakle su crpane, a ne hagijografu. Inače Prat ne misli protegnuti na široko „*citationes tacitae*“, kao što čini Hummelauer.

Zanecchia (*Scriptor sacer sub divina inspiratione. Romae 1903.*) drži, da je sve u Bibliji istina, ali ne apsolutno, već relativno; to jest, u onomu smislu, u kojem govore hagijografi. To ne vrijedi samo u pogledu metafora, parabola, alegorija, kojima se služe hagijografi, već vrijedi i u pogledu genealogija, činjenica, osoba, kosmografskih, astronomskih stvari i u pogledu izvora. Zdrava kritika valja da odluči, gdje hagijografi govore apsolutnu istinu, gdje li pak samo relativnu.

Billot se postavlja na stanovište sasvijem protivno gore navedenim auktorima. On niječe: 1. da su hagijografi jednako auktori biblijskih knjiga, kao što je svaki drugi profani auktor; 2. niječe, da spada na hagijografa birati literarnu formu, kada stane da piše, jer da o literarnoj formi ovisi smisao cijele knjige, ona bo je direktivni princip tumačenja knjige; 3. niječe, da bi mogla biti koja literarna forma kod ljudi, koju ne bi odbila inspiracija; kao što je pisati povjest na orijentalnu, forma primitivna, mitska itd. Takove se forme moraju pripisati ljudskoj ignoranciji. Bog — auktor Biblije — na se ne prima našu ignoranciju, već je popravlja. (*De inspiratione S. Scripturae. Romae 1903.*)

Prvoj tački Billotovoj ne može se ništa prigovoriti. Druga tačka da bi i bila, kako hoće Billot, ne spada nimalo na pitanje: kako da se uklone iz Biblije znanstvene i historijske netačnosti. Nije pitanje, da li je Bog determinirao hagijografa, da se ovom ili onom literarnom formom služi, već je pitanje, da li su se hagijografi raznim literarnim formama služili i da li se, obzirom na ove literarne forme, mogu ukloniti pogrješke u Bibliji.

Teško da bi treću tačku mogao Billot braniti i obraniti. Ne vidimo niti shvaćamo, zašto ne bi mogao hagijograf unijeti u svoj spis jedan mit, jednu pripovijest na orijentalnu, kada bi to ili izrijeком ili ekvivalentno kazao, da je učinio. Ta hagijografi često u S. Z. crpaju iz izvora profanih, kao što su: „*Liber*

bellorum Domini“ — „Liber iustorum“, „Liber verborum Salomonis“ itd. Imade ih u S. Z. okolo dvadeset profanih izvora, kojima su se hagijografi poslužili i izrijeком кажу, да су се служили. Неке од ових knjiga биле су појетичне, неке писане на оријенталну, неке су садржавале пуčkih традиција, у којима је било митских елемената. Па ако су се hagijografi служили неким стварима из тих knjiga, за што не би могли српати и мите и друге ствари? Ово се не коси нимало с непogrješivosti Библије нити с католичком науком: „Deus est auctor librorum“. Не коси се, јербо све што је у Библији није „verum dictum“ и ако је „vere dictum.“

Иначе, мислимо, да је велика погрешка неких теолога, који мисле, да је мит, како га се shvaća, фантастична комушина без сочна садржаја. Imade мита код оријенталца, који у себи крију дубоку моралну и религијозну науку, али их ваља разумјети. Еуhemerizam, било старији, било нови библијски — кршћански, не даде се лако забацити, дајбар у много случајева. Ако су се дакле hagijografi могли, што више морали служити документима било писаним, било неписаним (традицијом), ако су се могли послужити, као што су се послужили алегоријима, параболлама итд., за што се не би могли послужити и митима других народа, који су до њих допрли традицијом?

Још једну ријеч о Billotовој теорији.

Нека све буде, како хоће Billot, али питамо: а што ћемо с нетачностима, погрешкама нарочито историčким у Библији?

Како ће их Billot поравнати?

Ићи ће он правцем тако званих конкордиста, којих напори досада су слабо успјели, а одсеље ће још слабије успијевати.

Нека чита између старијих Perrerus-a, а између модерних Moigne-a (*Les Splendeurs de la Foi*. Paris. 1879.), увјерити ће се, да им не помаже ништа цијела она њихова огромна ерудисија у обрану Библије.

* * *

Red nam se je pri svrsi osvrnuti i na Pesch-a (*De Inspiratione S. Scripturae*. 1906.) Djelo je pisano s velikom erudicijom i konciliјantnim tonom. Preko toga ipak prelazimo, јер не засијеча у наш предмет. Vidjet nam је, је ли што nova о нашем питању изнио, или дајбар мало свјетла ту унио. Vrlo уважена талијанска смотра „La civiltà cattolica“ пи-

sala je o tom djelu: „Un vero progresso nella questione dommatico-biblica“ (Sv. 1346. od 21. Julija 1906.). Ove riječi smotre „Civiltà Cattolica“ ako se imadu razumjeti tako, da se Pesch ponešto odalečio od starije nepopustljive škole u tumačenju Biblije, mogu se dopustiti i to je istina, ali ako bi tko pomislio, da je pitanje riješio, prevario bi se.

Pesch je ublažio Hummelaur-ovu teoriju, koja se pokriva sa Lagrange-ovom i Zaneccchi-evom, odnosno na način pisanja povjesti, koji je u običaju bio kod orijentalaca; a pokriva se s Pratovom u „*citationes tacitae*.“ Pesch je kušao smijesiti sve ove teorije i pomiriti ih sa konzervativnom.

Hummelauer polazio je sa ovoga principa: kao što je znanje hagijografovo u prirodnim znanostima bilo znanje samo na oko, tako je hagijografovo znanje historijsko bilo znanje samo na oko.

Pesch stoji uz prvi dijel proposicije Hummelauerove, ali drugi zabacuje, jerbo je, veli, razlika izmegju naravnih znanosti i povjesti. Na naravnim znanostima ne bazira se objava, ali se bazira na historiji. Kada bi se dopustilo, da hagijografi pišu povjest na orijentalnu, izobličeno, mitski; dobar dijel Božje objave nesiguran bi nam postao.

Hummelauer „*citationibus tacitis*“ dao je vrlo širok opseg. Njemu su mnoge historijske knjige S. Z. sastavljene gotovo od samih „*citationes tacitae*“. Pesch ih naprotiv dosta sužuje; i ovako ih sužuje:

1. Ne imade velik broj u Bibliji takovih „*citationes tacitae*“.

2. Takove citacije ne smiju se po volji dopustiti, već u slučaju, kad se dokaže, da je riješenje poteškoća sa „*citationes tacitae*“ jednako vjerojatno, koliko riješenje s kojim drugim načinom, kao n. pr. kad se dopusti, da je pogriješka prepisačeva.

3. Ne smije se pomišljati, da je povjest S. Z. snop izričitih ili neizričitih citacija, odakle može samo teći ljudsko mišljenje, a ne objektivne istine. Jerbo povjest ekonomije našega spasa dijel je jedan, koji pripada „*ad depositum fidei*“. Ali takov ne bi već bio, kad bi povjest bila zbornik ne Božjih već ljudskih citacija.

Pesch dopušta, da u Bibliji imade i pučkih predaja. Pučka tradicija — govori Pesch — sadrži istinu i nudi je drugim na-

činom nego li to čini znanstvena historija. Pučka predaja radije se služi konkretnim, nego li apstraktnim pojmovima. Ona predočuje stvari živahnije i pojetičnije, nutarnje misli prikazuje kao da bi to bili nekakovi razgovori. Tu se umeću metofore, poslovice. Stvari se tu ne predstavljaju prema njihovoj naravi, već prema načinu, kako nam se prikazuje i kako ih narod shvaća. U pučkoj tradiciji prepleće se više puta istina s iskrivljenim činjenicama.

Pesch još ide dalje i dozvoljava, da u Bibliji može biti nešto i relativno istinito, kako to misli i Zaneccchia. Ali tu relativnu istinu ovako sužuje Pesch: Kada hagijografi ne kažu cijelu objektivnu istinu, kako to i Biblija potvrđuje, kad govori: „Sunt autem et alia multa, quae fecit Jesus, quae si scribantur per singula nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros“ (Joan. 21, 25.), ili kada hagijograf govori neodlučno i služi se oblim brojevima odnosno na doba i brojeve. Inače — govori Pesch — ne bi škodilo objektivnoj istini Biblije, kad bi se bili hagijografi služili u pisanju povjesti posve drugojačijim načinom, nego li je sada u običaju.

* * *

Pesch je htio, kako sam već napomenuo, da sljubi i udruži dvije oprečne skrajnosti i kušao da ih sljubi. Pohvalna dakako namjera, koja ga može zaštititi donekle od jakih prigovora. Ali je li on uspio? On se je zapleo u dosta jasne kontradikcije i dosta pretpostavio, što se ne može održati kritici.

On ne će da dopusti — kao što to čini Lagrange i Hummelauer — da hagijografi mogu pisati povjest samo na oko, jer govori: dobar dio Božje objave postao bi nam nesiguran; a opet dopušta, da su hagijografi mogli pisati povjest i drugom formom (to jest na orijentalnu), nego je mi sada pišemo i da to ne bi škodilo inspiraciji; da u Bibliji imade pučkih tradicija, koje znadu biti prepletene istinom i neistinom. Kako se sve ovo može svesti u sklad? Ovo znači tvrditi nešto, pa kasnije to isto nijekati. Pesch dopušta „*citationes tacitae*“, za koje hagijograf ne jamči, kako su ih Hummelauer i Prat dopustili; ali hoće da ih suzi. Ne ima mnogo, on govori, takovih citacija, a razlog je, jer bi u tomu slučaju Biblija postala zbornikom ljudskih a ne Božjih citata. Ovdje Pesch pretpostavlja svojevoljno dvije stvari: prvo da pisac, kada unosi u svoje spise „cita-

tiones tacitae“, za njih ne jamči; drugo, da je Biblija sastavljena od Božjih citata, a ne ljudskih. Prva pretpostavka pada pred kritikom, jer pisci, kada unose u svoje spise „*citationes tacitae*“, drže ih, da su istinite, dosljedno za njih jamče; u protivnom smislu izjavljuju, da njih ne drže. A ovako je i komisija *de re biblica* suzila citacije. Drugu pretpostavku Pesch sam obara. On govori: ne ima mnogo „citacija“, jer tim Biblija prestaje biti knjiga sastavljena od Božjih citacija. Ali Pesch dopušta, da imade tu bar neki broj takovih citacija; ako imade bar neki broj takovih citacija, eo ipso Biblija čitava prestaje biti knjiga Božja, već postaje zbornik dijelom ljudskih, dijelom Božjih citacija.

Čini nam se uprav čudnovato, što Pesch piše o kriteriumu, kad imademo dopustiti u Bibliji „*citationes tacitae*“. Ne smijemo — piše Pesch — citacije *tacitae* dopustiti po svojoj volji, već u slučaju, kada se dokaže, da je riješenje poteškoća sa „*citationes tacitae*“ jednako vjerojatno, koliko riješenje s kojim drugim načinom, n. pr. dopuštajući, da je tu prepisivačeva pogreška.

To bi bilo: u samoj nevolji valja dopustiti „*citationes tacitae*“ i u njima pogrešku. Mi opažamo: ako imade zbilja u Bibliji „*citationes tacitae*“, kako to hoće Pesch, ako u „*citationes tacitae*“ mogu biti pogreške, što također dozvoljava Pesch, ako je vjerojatno, da je na dotičnomu mjestu „*citatio tacita*“, za što pribjegnuti konkordistima, naime, da se na drugi način poteškoća riješi? Zar zbilja misli Pesch, da su načini, kojim konkordisti kušaju da riješe poteškoće, nešto bolji nego li bi bile „*citationes tacitae*“, kad bi zbilja tu bile „*citationes*“ i kad hagijograf za njih ne bi primao odgovornost i kad bi u njima mogle biti pogreške? Ovo o Pesch-ovim „*citationes*“ s primjedbom — što smo već gore napomenuli, da se više ne može braniti, da hagijografi bezuvjetno ne primaju na se odgovornost na „citacije“, koje usvajaju u svoje spise.

Pesch dozvoljava, da u Bibliji imade i relativnih istina, kao što je htio Zaneccchia. Pa takove relativne istine zove, kada hagijograf ne govori sve, što se odnosi na koju stvar, i kada neodlučno govori i u oblim brojevima o brojevima i o dobi.

Kad pisac — opažamo ovdje — govori o kojoj stvari, ali sve ne napominje, ono, što napominje, ne može se kazati, da je relativna istina, već je apsolutna istina, jer ono drugo, što je

premućao o istoj stvari, ne čini, da istina ne bude, što je već kazao. Što Pesch kaže o neodlučnosti u govoru, to je istina, ali se ne može oštro kazati, da je taj način govora relativna istina, već je i taj način apsolutna istina izražena ljudskim govorom „dubitativnim“ i „aproksimativnim“, kako je to na dugo pokazao O. Talija u svojim „*Errores scientifici*“ itd.

Ova zadnja točka u Pesch-a čini nam se najbolja i naj-solidnija, premda nije dobro izražena, i ona se približava Talijinu ljudskom govoru „dubitativnom“ i „aproksimativnom“. Ali pošto Pesch suzuje taj način govora samo na brojeve i na vrijeme jednoga događaja, ne rješava niti može riješiti sve poteškoće, kako to rješava Talijin „aproksimativni“ govor, koji se proteže ne samo na brojeve već u mnogo slučaja na druge nuzgredne prilike, koje su pratile takav događaj, do kojih hagijograf nije vele držao, jer mu nijesu služile za njegovu svrhu.

* * *

Na koncu da zbijeno i u kratko kažemo, kako gore navedene teorije dovode u sklad nepogrješivost Biblijinu s pogrješškama znanstvenim i historičkim, koje se tude vide.

Pita li se Hummelauera: imade li pogrješšaka u Bibliji? On odgovara: ne ima; hagijografi nijesu imali prave pojmove ni o znanosti ni o povjesti, pisali su kako je običaj bio kod orijentalaca — povjest na oko. Ako tu ima pogrješšaka, ne smije se za to hagijografe okriviti. Uz to imade kod njih sva sila citacija iz tuđih izvora, a tu pogrješšaka može biti: oni na se odgovornost ne primaju. Dakle je Biblija „*immunis ab omni errore*“.

Lagrange odgovara: u Bibliji ne ima pogrješšaka. Bog govori kroz usta hagijografova ono, što hagijograf namjerava da kaže i načinom, kojim hoće da kaže. Historija naročito prahistorija kod orijentalaca prepletena je objektivno istinitim činjenicama i pučkom fantazijom. Takova što donose i hagijografi. Ipak ne može se kazati, da su to pogrješške, jer hagijografi namjeravaju da nam to i tako pričaju. Dakle je Biblija „*immunis ab omni errore*“.

Prat odgovara: u Bibliji ne ima pogrješšaka. U Bibliji postoje „*citationes tacitae*“. U takovim moglo bi biti pogrješšaka, za koje ne odgovara hagijograf. Pogrješške naročito histo-

ričke u citacijama su. Dakle Biblija je „*immunis ab omni errore*“.

Zanecchia odgovara: u Bibliji ne ima pogrješka. Hagijografi nam kažu istinu, ali ne uvijek apsolutnu, već mnogo puta relativnu. Kad mi idemo da tražimo svagdje apsolutnu istinu — što ne bi smjelo biti — mi je ne nađemo i mislimo, da su tu pogrješke. To ipak nijesu pogrješke, to je relativna istina: to jest prema duhu onoga vremena i prama shvaćanju povjesti, hronologije, znanosti onoga vremena.

Billot odgovara: hagijografi ne pišu povijest na orijentalnu; u njihovim spisima ne ima mita, jer takovu povijest pisati produktat je ljudske ignorancije. Bog, glavni auktor Biblije, ne prima na se odgovornost ljudske ignorancije, on je popravlja. A kako da se poravnaju kontradikcije i pogrješke u Bibliji? To se može drugim putem postići, odgovara Billot.

Pesch odgovara: u Bibliji ne ima pogrješka. Ne ima znanstvenih pogrješka, jer hagijografi nijesu pisali traktate prirodnih znanosti, već su pisali, što nam treba za spasenje. Ne ima ni historičkih; ako se pak tu opaze pogrješke, takove pogrješke imadu se pripisati „citacijama“ iz drugih izvora. Inače ne ima vele takovih citacija. Pogrješke su također u tomu, što hagijografi često nam iznose pučku tradiciju, u kojoj budu prepletene istine historičke s neistinom, ali se takove pogrješke ne smiju pripisati hagijografu; pogrješke su i u tomu, što nam hagijografi često kažu relativnu istinu, kad govore n. pr. neodlučno i brojeve i vrijeme oblo označuju i kada nam ne pričaju sve, što bi nam mogli pričali. Dakle je Biblija „*immunis ab omni errore*“.

Talijski odgovara: u Bibliji ne ima pogrješka. Hagijografi govore „*modo humano*“. Govoriti *modo humano* znači: govoriti načinom akomodativnim, aproksimativnim, dubitativnim, pojetičnim, oštro znanstvenim. U svim ovim načinima govora — osim oštro znanstvenoga — ne može se tražiti u svem matematička tačnost, već ono samo, što je htio hagiograf — Bog kroz usta hagijografova — kazati i način, kojim je htio kazati. Tko ide tu da traži, česa ne ima, ne će naći, i mislit će, da su tu pogrješke; ali pogrješke tu faktično nijesu, već su pogrješke u njegovoj glavi, koji sebe vara, a ne biva prevaren.

Kad u nekom spisu objektivnoj realnosti odgovara ono, što je pisac namjeravao kazati — i ne drugo — i onom formom, ko-

jom je to htio kazati, u tomu spisu ne ima objektivnih pogrješaka, niti se može kazati, da tu imade pogrješaka. Tko tvrdi, de ovdje ili ondje u Bibliji imade znanstvenih ili historijskih pogrješaka, taj valja da dokaže, da se je na tom mjestu hagiograf htio poslužiti čisto znanstvenim govorom i da taj njegov govor ne odgovara realnosti. Inače se ne može kazati, da je tu pogrješka. Dosada se to nije dokazalo o nijednom mjestu. Dakle ostaje netaknuta definicija: Biblija je „*immunis ab omni errore*“.

I Lagrange je nešto slično kazao, kao i Talija, da naime nije „*error*“ u hagiografâ, ako su nam oni to ili ovo htjeli pričati i tom ili onom formom kazali. Ali je velika razlika između Talije i Lagrange-a. Talija, kad govori: u hagiografovu spisu ne ima pogrješaka, kad odgovara istini ono, što su nam namjeravali hagiografi da kažu i onom formom, kojom su nam htjeli to kazati: tim Talija isključuje objektivne pogrješke. Dok Lagrange misli i hoće, da nije „*error*“ u Bibliji, samo ako hagiografi kažu, šta misle kazati i onom formom kažu, kojom hoće kazati, pa makar kazali povijest na orijentalnu — prepunu netačnosti, okićenu legendarnim domecima i nakitima. A ovo ne spasava nikako Bibliju od objektivnih pogrješaka.

Ovdje svršujemo. Razboritu i oštroumnu čitaocu prepuštamo, da rasudi, koja je od svih teorija o teškomu biblijskomu pitanju sigurnija, vjerojatnija, na čvršćemu naslonjena oslonu.

—a—

